

Омурова Ж.О., Шаршенбек кызы А., Каулбекова Р.А.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУ
ЖАНА ШАНХАЙ КЫЗМАТТАШТЫК УЮМУ

Омурова Ж.О., Шаршенбек кызы А., Каулбекова Р.А.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
И ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА

Zh. Omurova, Sharshenbek kyzy A., R. Kaulbekova

ECONOMIC SECURITY OF THE KYRGYZ REPUBLIC AND THE
SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

УДК :339.97(572.2) (04)

Макалa Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна жана Шанхай кызматташтык уюмунун (ШКУ) алкагындагы Кыргызстандын экономикалык коопсуздук чөйрөсүндөгү кызматташтыгынын айрым аспектилерин талдоого арналган. Өлкөбүздүн көз карандысыздыгын сактоого, дүйнөлүк саясий аренада жана экономикалык системада мамлекетибиздин ордун аныктоого, калкыбыздын жашоосун жакшыртууга өбөлгөнү улуттук коопсуздук, анын ичинде экономикалык коопсуздук түзүп берет. Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн экономиканы туруктуу өнүктүрүү абзел. Макалада Кыргызстандын экономика чөйрөсүндө ички жана тышкы коопсуздукту камсыз кылуу максатында Шанхай кызматташтык уюмунун алкагындагы кыргыз тарап үчүн артыкчылыктан болгон соода-экономикалык көп тараптуу кызматташтыгынын программаларын, долбоорлордун жана пландарын аткаруу боюнча кыскача талдоо жүргүзүүгө аракет жасалды. Ошондой эле изилдөөдө экономикалык коопсуздуктагы белгиленген көйгөйлөрдү чечүү үчүн мамлекет тарабынан коюлуучу милдеттерди аткаруусу зарылдыгында баса белгиленген.

Негизги сөздөр: Кыргыз Республикасы, коопсуздук, улуттук коопсуздук, экономика, Шанхай кызматташтык уюму кызматташуу.

Статья посвящена экономической безопасности Кыргызской Республики и анализу отдельных аспектов сотрудничества Кыргызстана в сфере экономической безопасности в рамках Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). Содействие сохранению независимости нашей страны, определению места нашего государства на мировой политической арене и в экономической системе, улучшению жизни нашего населения создает национальная безопасность, в том числе и экономическая безопасность. Для реализации национальных интересов Кыргызстана необходимо устойчивое развитие экономики. В статье предпринята попытка провести краткий анализ выполнения приоритетных для кыргызской стороны программ, проектов и планов многостороннего торгово-экономического сотрудничества в рамках Шанхайской организации сотрудничества в целях обеспечения внутренней и внешней безопасности в сфере экономики Кыргызстана. Также в исследовании подчеркивается необходимость выполнения государством задач по решению намеченных проблем экономической безопасности.

Ключевые слова: Кыргызская Республика, безопасность, национальная безопасность, экономика, Шанхайская организация сотрудничества, сотрудничество.

The article is deeply dedicated to the study of the economic security of the Kyrgyz Republic and to the analysis of some aspects of the economic security field of Kyrgyzstan in the cooperation

framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO). National and Economic security creates environments to preserve and protect our country's independence, identify the place value of our country in the political world arena and in the economic system, and improve the quality of human life. So, sustainable economic development is necessary for the realization of Kyrgyzstan's national interests. The article attempts to conduct a brief analysis of the implementation of priority programs, projects and plans of multilateral trade and economic cooperation for the Kyrgyz side within the framework of the Shanghai Cooperation Organization in order to ensure internal and external security in the Kyrgyzstan economy. The study also emphasizes the need of performing tasks to solve the identified problems of economic security.

Key words: Kyrgyz Republic, security, national security, economic, Shanghai cooperation organization, cooperation.

Улуттук Коопсуздук маселеси мамлекеттүүлүктүн ажырагыс бир бөлүгү болуп саналат. Дүйнөлүк аренада экономикалык, социалдык, аскердик ж.б. багытта кандай гана кубаттуу мамлекет болбосун, азыркы глобалдашуунун мезгилинде бул маселе мамлекет үчүн эң маанилүү маселеге айланган кез.

Улуттук Коопсуздук системасына саясат таануучулар душмандык аракеттердин же жөн гана окуялардын жүрүшүндө мамлекеттин негизги баалуулуктарына терс таасирин тийгизе турган абалда коопсуздукту сактоо [1] деп аныктама беришкен. Ал эми улуттук коопсуздуктун негизги атрибуту болуп – коркунуч саналат. Өлкөбүздүн түрдүү чөйрөлөрүндөгү улуттук коопсуздугундагы коркунучтар чөлкөмдөгү жана дүйнөдөгү болуп жаткан экономикалык жана саясий карама-каршылыктардан, чечилбеген ички көйгөйлөрдөн, аскердик, маалыматтык, экологиялык жана башка факторлордон келип чыгууда. Жогоруда айтылган факторлор өлкөбүздүн улуттук коопсуздугуна тышкы жана ички коркунучтардын кеңири спектрин жаратат [2].

Өлкөбүздүн улуттук коопсуздугунун ички коркунучтарынын бири – экономикалык коопсуздук эсептелинет. Экономикалык коопсуздук – бул мамлекеттик органдарда жана жеке сектордо коррупциялык көрүнүштөрдүн деңгээлинин жогорулашы, экономикалык жана финансылык системанын туруктуулугун төмөндөшү, көмүскө экономиканын өсүшү, бюджеттик каражаттарды жана мамлекеттик мүлктү мак-

сатсыз пайдалануу, жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдаланбоо, инвестициялык активдүүлүктүн төмөндөшү, капиталды чет өлкөгө контролсуз ташып чыгаруу.

Экономикалык коопсуздук концепциясын караган теориялар өткөн кылымдын экинчи жарымында пайда боло баштаган. Алардын бири орус академиги Л.И. Абалкин өз эмгегинде экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу – мамлекеттин улуттук коопсуздугунун гарантиясын, коомдун жана ар бир адамдын турмушунда туруктуулуктун жана бакубатчылыктын шарттарын түзөт [3] деп белгилеген.

Жалпысынан алганда, экономикалык коопсуздук – бул адамдын, коомдун жана бүтүндөй өлкөнүн негизги маанилүү кызыкчылыктарын тышкы жана ички коркунучтардан коргоо деп айта алабыз. Улуттук коопсуздуктун түзүмүндө экономикалык коопсуздук өзгөчө белгиленет, анткени аны камсыздоого багытталган чаралар өлкөнүн экономикалык көз карандысыздыгын сактоого, анын дүйнөлүк экономикалык системадагы ордун аныктоого жана калктын жашоосун жакшыртууга жардам берет.

Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарын ишке ашыруу экономиканы туруктуу өнүктүрүүнүн негизинде гана мүмкүн, ошондуктан Кыргыз Республикасынын экономикалык чөйрөдөгү улуттук кызыкчылыктары негизги болуп саналат.

Эгемендикти алган алгачкы күндөн берки тажрыйба көрсөткөндөй, экономикалык коопсуздукту камсыз кылуунун ишенимдүү, эффективдүү системасы гана өлкөнүн эгемендүүлүгүнүн жана көз карандысыздыгынын, анын натыйжалуу жана туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн гаранты боло алат [4].

Өлкөбүз үчүн азыркы этапта экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу маселелери өзгөчө актуалдуу болуп саналат, анткени 1990-жылдардын башына чейин улуттук жана экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу маселеси такыр болгон эмес, анткени республика бирдиктүү социалисттик мамлекеттин курамында болгон.

Өткөөл экономиканын шарттарында экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу көйгөйлөрүн чечүү коомдун бардык чөйрөлөрүндө болуп жаткан андан аркы кайра куруунун жолдорун издөө менен бир убакта ишке ашары табигый нерсе [5]. Ошондуктан, мүмкүн болушунча негизги факторлорду эске алуу менен реформаларды ишке ашырууда комплекстүүлүккө, стратегиялык максатка - өлкөнүн чыныгы көз карандысыздыгына жетишүүгө таасир этүүдө бүткүл территорияда жана коомдун туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүшүнө жетишүү зарыл.

Бирок бирдиктүү мамлекет ыдырагандан кийин кырдаал кескин өзгөргөн: республикалык бюджеттен

каржылоо келбей калган, каржы ресурстарынын кескин жетишсиздиги сезиле баштаган, өз экономикасы терең жоготууларга учурап, чоң жаңылыштыктардан жана социалдык-экономикалык системаны түп-тамырынан бери кайра курууга шашылгандыктан трансформациялык кризиске дуушар болгон, эгемендикти жоготуу коркунучун жараткан нааразылык мамилелери башталган [6].

Социалдык-экономикалык чөйрөдөгү терс процесстер калктын жашоо деңгээлине кыйратуучу таасирин тийгизип, жана жакырчылыктын деңгээли төмөндөгөнүнө карабастан, Кыргызстанда калктын отуз пайыздан ашыгы дагы эле жакыр абалда, жумушсуздуктун жогорку деңгээли, эмгек акынын аздыгы, социалдык туруксуздук жана анын натыйжасында биринчи кезекте Россияга тышкы эмгек миграциясынын жогорку деңгээли байкалууда. Өнөр жай өндүрүшүндө өлкө реформага чейинки деңгээлге жете элек, КМШ өлкөлөрүнүн ичинен эң төмөнкү эмгек акыга ээ, анданда төмөн эмгек акы Тажикстанда болуп саналат [7].

Экономикалык коопсуздукту төмөндөтүүчү маанилүү фактор болуп өлкөдөгү социалдык-экономикалык процесстерге терс таасирин тийгизген саясий, экономикалык, укуктук жана социалдык туруксуздук саналат. Эгемендүү өлкөнүн тарыхындагы революциялык өзгөрүүлөргө, анын ичинде революциялык жол менен бийликтин алмашууларына байланыштуу дүйнөлүк экономикада Кыргызстан саясий жана социалдык-экономикалык жактан туруксуз мамлекет, анда көбүнчө мамлекеттик саясат жана мыйзамдар бири-бирине дал келбейт, кабыл алынган чечимдерде ырааттуулук жок делген сыяктуу ар түрдүү ой пикирлер пайда болгон.

Мындан тышкары, көмүскө экономика да өлкөдөгү экономикалык коопсуздукту камсыз кылууда өз кесепетин тийгизип келет. Мыйзам бардыгына бирдей жана толук иштебей, көмүскө экономикага окшогон терс кубулуштар өлкөнүн бюджеттик чөйрөсүн туруксуздаштырып, салык салынуучу базаны азайтат [8].

Ошол себептен, экономикалык коопсуздуктагы белгиленген көйгөйлөрдү чечүү үчүн мамлекет төмөнкү милдеттерди аткаруусу зарыл:

- мамлекеттик бюджеттин туруктуулугун кармап туруу;
- улуттук финансы системасынын туруктуу өнүгүүсү;
- экономикага түз инвестицияларды тартуу;
- эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүү;
- бизнес жүргүзүүдөгү ачык-айкын жана түшүнүктүү эрежелерин түзүү;
- экспорттук мүмкүнчүлүктөрдү жогорулатуу;
- мамлекеттик активдерди пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу;

- өнөр жайды өнүктүрүү үчүн өнөр жай ишканаларын түзүү жана өнүктүрүү;

- ишкерлердин жана инвесторлордун укуктарын жана жеке менчигин коргоо максатында санкцияланбаган текшерүүлөрдөн жана кол салуулардан коргоо ж.б.

Кыргызстандын азыркы дүйнөдө позициясын бекемдөө үчүн жогоруда келтирип кеткен маселелерди ишке ашыруу жана приоритеттүү тармактарды интенсивдүү өнүктүрүүнү, иштеп жаткан объектерди реконструкциялоо жана техникалык жактан кайра жабуу, ошондой эле жаны ишканаларды куруу, каржылоонун бардык булактарын толук тартуунун негизинде мүмкүн болот, анын ичинде инвесторлорго өнүгүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү аркылуу чет өлкөлүк инвестицияларды Кыргызстандын экономикасынын артыкчылыктуу тармактарына багыттоо керектелет.

Улуттук коопсуздукту, анын ичинде экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасы эл аралык уюмдар менен кызматташып келет. Ааламдашуу мезгилинде эл аралык уюмдар улуттук коопсуздукка келтирген коркунучтардын алдын алууга жана жоюуга катышып, мамлекеттин улуттук коопсуздукту камсыз кылуу маселелерин ишке ашырууда өз көмөгүн көрсөтүп келишет.

Кыргыз Республикасы 124 эл аралык уюмдун жана интеграциялык бирикменин (БУУ, ЕАЭБ, КМШ, ЖККУ ж.б.) [9] толук кандуу мүчөсү, анын ичинде Шанхай кызматташтык уюмунун (ШКУ) түзүүчү өлкөлөрүнүн бири.

ШКУга мүчө болгон мамлекеттердин кызматташуусунун негизги багыттары болуп:

- «аймакта коопсуздукту жана ишенимди чыңдоо»;
- «аймактык экономикалык кызматташтыктын анын ичинде «транспорт жана байланышты» кубаттоо»;
- «илим, билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият, спорт, туризм тармактарында кызматташууну кеңейтүү» саналат.

Үч негизги багыттын ичинен практикалык натыйжаларга жетишүүдө өзгөчө кыйын болуп экономика багыты болуп калды. Анткени, 10 жыл мурун талдоочулардын ою боюнча 2011-жылга аныкталган 120 экономикалык (соода, транспорт, энергетика ж.б.) долбоорлорунун азырынча бири да аткарылган эмес. Дагы он жылдын ичинде кырдаал өзгөргөн жок, себеби бир дагы көп багыттуу экономикалык долбоор ишке ашкан эмес [10].

Буга себеп болуп - глобалдашуу жана интеграция шарттарда экономикалык коопсуздук менен бирге эл аралык атаандаштыктын өсүшүн жана анын коомдун, мамлекеттин турмушунда ролунун чындоосуна өбөлгө түзөөрүн да белгилеп кетсек болот [11].

Бардык ШКУнун мүчө өлкөлөрү үчүн жалпы

бирдиктүү стимулдардын жоктугу, экономикалык кызыкчылыктардын реалдуу конвергенциясынын жоктугу системалуу түрдө тоскоолдук катары каралууда. Мисалга алсак, Борбор Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы пикир келишпестиктер (Тажикстан менен Өзбекстандын ортосунда пайдалануудагы суу маселеси ж.б.), алар жыйынтыгында жалпыга пайда алып келүүчү максаттарды көздөбөй, көз ирмемдик жеке кызыкчылыктардан баш тартууну каалашпайт [12].

Бирок, Кыргыз Республикасынын Шанхай кызматташтык уюмунда мүчөлүгү экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу жаатында артыкчылыктуу болуп саналат.

Кытай тарабынан сунушталган «Жибек жолунун экономикалык алкагы» долбоорун түзүү кызматташтыктын маселелерин тыгыз жана комплекстүү чечүүнүн варианттарынын бири болуп саналат. Анткени, Кытай Эл аралык мамилелер институтунун Чыгыш Европа жана Борбордук Азия департаментинин директору Чэнь Юйжун айткандай, «Жибек жолу ШКУ өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык кызматташтыктын маанилүү компоненттеринин бири болуп саналат. ШКУ өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык кызматташтык өнүгүп, Улуу Жибек жолунун экономикалык алкагын түзүү өзгөчө роль ойной алат. Бул жаатта эл аралык кызматташуу Борбор Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык жана достук мамилелердин өнүгүшүнө алып келиши мүмкүн» [13] деп билдирген.

А.Ф. Клименко «Жибек Жолунун экономикалык алкагы жана Шанхай кызматташтык уюмунун мейкиндигинин коопсуздук көйгөйлөрү» аттуу илимий макаласында «Жибек Жолунун экономикалык алкагын түзүү программасы ШКУнун мамлекеттеринин ортосундагы көп тараптуу экономикалык кызматташтыктын катализатору болуп калышы мүмкүн жана чөлкөмдөгү ресурстардын эң чоң көлөмүн топтоштурууга, ошондой эле чөлкөмдөн тышкаркы күчтөрдүн кийлигишүүсүз Борбордук Азия мамлекеттеринин экономикалык өнүгүүсүн стимулдаштырууга мүмкүндүк берет» [14] деп белгилеген.

ШКУга мүчө болгон мамлекеттер үчүн Кыргызстандын экономикасынын азыркы мезгилдеги эң жагымдуу тармактары - Кытай, Европа, Түштүк Азия жана Жакынкы Чыгыш өлкөлөрүнүн ортосундагы логистикалык каттамдардын жолунда жайгашуусу, туристтик иш үчүн рекреациялык ресурстар; суу ресурстары, алтындын жана жаратылыш ресурстары жана тамак-аш өнөр жайы болуп саналат [15].

Бүгүнкү күндө республиканын тоо-кен тармагынын эң ири инвестору болуп ШКУга мүчө мамлекеттер - Кытай Эл Республикасы жана Россия Федерациясы саналат. 2015-2020-жылдарды ала турган болсок, ШКУга кирген мамлекеттерден Кытай эл Рес-

публикасы акыркы 10 жылдын ичинде инвесторлордун ичинен 1-орунга чыккан (жалпы Кыргызстанга кирген инвестициянын 33,4%, же болбосо 2,9 млрд АКШ доллары), Россия Федерациясы 2011-2020-жылдарда 1,3 млрд АКШ долларын, ал эми Казакстандан үзгүлтүксүз келип турат, жылдык түшүүлөрдүн орточо көлөмү 33 миллион АКШ долларын түзөт [16].

Мунун негизинде Кыргыз Республикасына инвестицияларды тартуунун негизги артыкчылыктуу багыттары болуп логистикалык инфраструктура, айыл чарбасынын айрым тармактары жана айыл чарба продукциясын кайра иштетүү, гидроэнергетика, туризм, тоо-кен, жеңил өнөр жай тармактары саналат.

Инвесторлор жана республика үчүн эң перспективдүү долбоорлор: электр энергиясына болгон ички керектөөлөрдү канааттандыруу жана аны экспорттук берүүлөрдү кеңейтүү үчүн ири жана чакан ГЭСтерди куруу, мындан тышкары Кыргызстанда туризмди өнүктүрүү, бул үчүн республикада чоң потенциалдуу мүмкүнчүлүктөр бар.

Ири инвестицияларды, анын ичинде түздөн-түз чет өлкөлүк инвестицияларды тартмайынча өндүрүштүн төмөндөөсүн жеңүү, экономиканы структуралык жактан кайра куруу, чакан жана орто бизнести өнүктүрүү мүмкүн эмес. Борбор Азия өлкөлөрү, анын ичинде Кыргызстан да бүткүл дүйнөнүн көңүл борборунда. Буга байланыштуу Кыргыз Республикасынын ыңгайлуу кырдаалдан пайдаланып, өлкөнүн экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу үчүн бардык иш аракеттерди жасоого тийиш.

Адабияттар:

1. Сыдыкбаев Ч.М. Кыргызстандын улуттук коопсуздугун камсыз кылуунун көйгөйлүү маселелери. - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: <https://arch.kyrlibnet.kg/uploads/KNUSYDYKBAEVCH.M.2015-1.pdf>. -
2. Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы. - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/430815>
3. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. - 1994. - №12. - С. 4.
4. Экономикалык кылмыштар менен күрөшүү чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу орган жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамы. - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/111817>
5. Васильева А.С. Институциональная среда, как фактор обеспечения экономической безопасности // Российское предпринимательство. - 2012. - № 15. - с. 11-16.
6. Осмонов З.Б. Экономическая безопасность и ее место в системе национальной безопасности Кыргызской Республики // Российское предпринимательство. Том 19, №2 (февраль 2018) - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: <https://creative.conomy.ru/journals/rp/archive/79276>
7. Осмонов З.Б. Экономическая безопасность и ее место в системе национальной безопасности Кыргызской Республики // Российское предпринимательство. Том 19, №2 (февраль 2018) - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: <https://creative.conomy.ru/journals/rp/archive/79276>
8. Акунов А.А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991–2021). - Бишкек, 2021. - 238-б.
9. 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы. VIII. Тышкы саясат жана улуттук коопсуздук. - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/430700>
10. Уянаев С.В., Кулинцев Ю.В. ШОС: Проблемы и возможные пути их решения. - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: https://www.ifesras.ru/files/generic_files/2023_Analytical_Notes_of_the_ICCA_RAS_Issue_3/SCO_Problems_and_Possible_Solutions.pdf
11. Агаев И.А. Особенности концепции национальной безопасности в современных условиях // Российское предпринимательство. - 2014. - №13. - С. 114-123.
12. Уянаев С.В., Кулинцев Ю.В. ШОС: Проблемы и возможные пути их решения. - [Интернет-ресурсы]. - Режим доступа: https://www.ifesras.ru/files/generic_files/2023_Analytical_Notes_of_the_ICCA_RAS_Issue_3/SCO_Problems_and_Possible_Solutions.pdf
13. Чэнь Юйжун: Шелковый путь – одна из важных составляющих экономического сотрудничества стран ШОС. - [Интернет ресурсы] - Режим доступа: <https://24.kg/archive/ru/economics/181942-chyen-yujzhun-shelkovyj-put-ndash-odna-iz-va-zhnyx.html/>
14. Клименко А.Ф. Экономический пояс шелкового пути и проблема безопасности на пространстве Шанхайской организации сотрудничества. - [Интернет-ресурсы]. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskij-poyas-shelkovogo-puti-i-problema-bezopasnosti-na-prostranstve-shanhayskoy-organizatsii-sotrudnichestva/viewer>
15. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-2026-жылдарга Кыргыз Республикасына инвестицияларды тартуу боюнча программасы. [Интернет-ресурсы]. - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/159444>
16. Программа по привлечению инвестиций в Кыргызскую Республику на 2022–2026 годы. - [Интернет-ресурсы]. - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/159444>
17. Омурова Ж.О. Этапы исторического развития Шанхайской Организации Сотрудничества. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2014. №. 5. С. 137-140.